

Karl Jaspers az egyetem szelleméről

1.

Karl Jaspers „Az egyetem eszméje” című írása 1961-ben, halála előtt nyolc évvel jelent meg. Ezt megelőzően Jaspers két alkalommal, 1923-ban és 1946-ban is foglalkozott az egyetem helyével, jövőjével, s ugyanezzel a címmel közölt egy-egy tanulmányt. Mindkét alkalommal a két világháború és az utána kialakult helyzet készítette arra, hogy végiggondolja az egyetem helyzetét, szerepét, és írjon az egyetem eszméjéről.

Az 1946-os írás megszületésének van egy személyes vonatkozása is. 1937-ben politikai okokból a nemzetiszocialista állam megfosztotta tanszékétől, s tanári állását csak 1945-ben kapta vissza. Az eltelt évek tapasztalata és az átélt traumák készítettek arra, hogy 1946-ban átgondolja az 1923-ban írottakat. A tanári állás visszanyerése után három évvel, 1948-ban fogadta el a baseli egyetem meghívását, ahol haláláig tanított.

Az 1953-ban megírt részletes filozófiai önéletrajzában külön is kitér az egyetemmel kapcsolatos polémiainak mozzanataira. Vallomása szerint a két világháború utáni helyzetben fontos volt számára az egyetemi eszme tudatossá tétele hallgatóiban és kollégáiban is. Szolgálni szeretne volna a német egyetem és az egyetemi eszme helyreállítását, ahogyan írja: „*nagy hagyományaink szellemét követve és az olthatatlan reménytől fűtve*”. Ez a remény arra a meggyőződésre vonatkozott, hogy helyre lehet állítani a pártoktól független szabad gondolkodást, hogy az egyetem „*az igazság őrzője*” lehet. Véleménye szerint az egyetem „*az igazság abszolút letéteményese*”, „*a nemzetek fölötti európaiság*” eszméjének hordozója.¹

Felmerül a kérdés: Mi készítette Jaspers-t arra, hogy ilyen kitüntetett szerepet szánjon az egyetem eszméjének? Milyen tapasztalat és meggyőződés állt az írások háttérében? Milyen érveket állít sorba? Milyen összefüggések fedezhetők fel Jaspers filozófiája és az egyetem eszméjéről vallott nézetei között?

A kérdésekre adandó válaszokhoz szükséges egy pillantást vetni a filozófiai önéletrajz egyetemmel foglalkozó fejezetére, illetve azokra a körülményekre, amelyek Jaspers véleményének megformálásában szerepet játszottak.

¹ V.ö.: Karl Jaspers: Filozófiai önéletrajz Osiris K., Bp., 1998. 58-91.

Itt most nincs lehetőség részletesen kitérni a családi háttér jelentőségére, illetve a különböző – orvosi, pszichológiai, filozófiai – egyetemi stúdiumok determináló voltára. Annyit azonban érdemes megemlíteni, hogy neveltetése, az otthonról hozott nyílt és őszinte magatartása, a család konzervatív liberális szellemisége és szabadgondolkodása mind meghatározó tényezők Jaspers véleményének alakulásában. Csak példaként érdemes utalni egy fiatalkori esetre, amikor középiskolás korában összetűzésbe került igazgatójával, s aki értésére adta, hogy amit Ő képvisel, az „az ellenzékiesség szelleme”, s hogy a tanárok éberen szemmel fogják tartani. S amikor ez ügyben diáktársaitól együttérzést és támogatást várt, akkor végül egyedül maradt. Később, tanári pályafutása során és a kollégáival kialakított kapcsolataiban is arról volt híres, hogy véleményét soha nem rejtette véka alá, mindig törekedett egyenes, őszinte és nyílt magatartásra. Ez jellemezte a Max Weberhez, Ernst Mayerhez és Husserlhez, valamint Martin Heideggerhez fűződő kapcsolatát is.

Sajátos és különös barátság fűzte Martin Heideggerhez. Jaspers Husserl házában ismerkedett meg Heideggerrel 1920-ban, s ettől kezdve egészen 1933-ig – a nemzetiszocializmus győzelméig, s az azután bekövetkező eltávolodásukig – rendszeresen találkoztak, beszélgettek. Jaspers így foglalta össze kettőjük közös vonásait:

„Nyilvánvaló volt, hogy mindketten szemben állunk a professzorok hagyományos filozófiájával.(...) Mindketten azt tartottuk feladatunknak, hogy ne a filozófiát újítsuk meg, hanem a filozófiának azt a formáját, amelyet akkoriban az egyetemeken oktattak. Kettőnk közös pontja Kierkegaard volt.”²

Jaspers nagyon tisztelte Heideggert, imponált neki beszélgetéseik szolidáris hangulata, illetve az a fogalmi igényesség, amelyet a kortársak közül csak Husserlnél és Heideggernél tapasztalt. Az egyetem eszméjéről írott 1923-as írása kapcsán azonban Jaspers furcsa dolgot tapasztalt kettőjük viszonyában. Heidegger úgy bírálta mások előtt Jaspers írását, hogy neki egy szóval sem említette kifogásait és kritikáját. Amikor Jaspers számon kérte mindezt, akkor Heidegger a kollégák előtti vélemény nyilvánítását letagadta. Jaspers ezt és hasonló tapasztalatait a következőképpen zárta le magában: „Volt valami irreális, nem teljesen elvetendő, de teljesen semmiképp sem elfogadható dolog, ami belőle áradt és megzavarta a hangulatot.”³

Kettőjük kapcsolatában aztán az évtizedek alatt fokozódott a feszültség, egyszerre vonzódás és idegenség jellemezte viszonyukat. Különösen felerősödött mindez, amikor nyilvánvalóvá vált Heidegger kötődése a nemzetiszocialista eszmékhez.

Az egyetem küldetéséről is egymástól eltérő véleményen voltak. Heidegger-től – mint ismeretes – nem volt idegen az egyetem nemzetiszocialista megújítá-

² I.m.: 102.

³ I.m.: 105.

sának programja. Hatással volt rá a nemzeti felemelkedés akkori hangulata, bár az 1933-as híres beszédében egyszer sem szerepel a nemzetiszocializmus kifejezés. Heidegger ebben a beszédben követelte az egyetem szellemiségének teljes megváltoztatását. Tíz évet emlegetett, ameddig felnő az alkalmas új tanárok nemzedéke, akiknek aztán át lehet majd adni a hivatalokat. Jaspers így emlékezik erre: „Beszédét a diákok és néhány professzor hatalmas tapssal köszönték meg. Elöl ültem, a sor szélén, kezemet zsebre dugtam, lábamat jól kinyújtottam és meg se mozdultam.”⁴

Ezután Jaspers már nem volt nyílt Heideggerrel. Csalódás érte, hiszen azt várta, hogy Heidegger beszédében kiáll az egyetem és tradíciói mellett. Ehelyett munkaszolgálatról, honvédelmi- és tudásszolgálatról beszélt, amely három szolgálat eredeti módon egy erővé forrhat össze a tudomány lényegére irányuló feladatok elvégzése közben tanárok és diákok közös harcában. E beszédében Heidegger a tudomány eredeti és teljes lényegére utaló meghatározását összekapcsolta a német népre vonatkozó és vele együtt cselekvő tudás, az állam sorsára és a szellemi elhivatottságra való tudás fogalmával, utalva a szellemi-történelmi tradíció fontosságára. „Erre a tudományra gondolunk akkor, amikor a német egyetem lényegét olyan felsőbb iskolaként írjuk körül, amely a tudományból és a tudomány által a német nép sorsának vezetőit és őrzőit nevelésben és fegyelemben részesíti.”⁵

Jaspers csalódása később még tovább fokozódott. Amikor 1933-ban felesége zsidó származása miatt kizárták az egyetem vezetőségéből, majd 1937-ben katedráját is elvesztette, 1938-tól pedig művei sem jelenhettek meg, joggal várhatta volna a barát segítségét. Heidegger azonban nem állt ki mellette, egy szót sem szólt az érdekében.

Mindez a Heidegger tíz hónapi rektorsága utáni években történt, amikor a rektori hivatalról való lemondás utáni időben bizonyára már nem volt teljesen meggyőződve arról, amit korábban az egyetem megújítása kapcsán hitt és beszédében hangoztatott. Ez a tény még különösebb fényben tűnhet fel előttünk, ha mindezt összevetjük a Heideggerrel 1960-ban készült Spiegel interjúból olvasható nyilatkozattal. Heidegger a rektorátusról való 1934-es lemondását kommentálva a következőket mondta: „Azzal a szándékkal, hogy az egyetem technikai szerveződését meghaladjuk, azaz a karokat belülről, tárgyi feladataikból kiindulva újítsuk meg, az 1933/34-es téli szemeszterre javasoltam fiatalabb és mindekelőtt a szakterületükön kiemelkedő kollégák dékánná történő kinevezését az egyes karokon, mégpedig pártállásukra való tekintet nélkül. (...) De már 1933 karácsony táján világossá vált számomra, hogy az egyetem előttem lebegő megújítását se a kollégák részéről megnyilvánuló ellenállással szemben, se a párttal

⁴ I.m.: 109.

⁵ M. Heidegger: A német egyetem önmegnyilatkozása. In.: M. Heidegger: Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34. Kossuth, Bp., 1992. 70.

szemben nem tudnám keresztül vinni.”⁶ Jaspers erre az időszakra így reflektált a Heideggerről készült feljegyzéseiben: Heidegger „volt az egyetlen barátom, akivel 1933-ban nem értettem egyet, az egyetlen, aki elárult.”⁷ A sors pikantériája, hogy Heidegger 1945-ben a náciellenítő bizottság előtt mégis Jasperst nevezte meg mentőtanúnak, s kérte Hannah Arendtet, hogy békítse őt össze Jasperssel.

Jaspersre azonban – viszonyuk ellentmondásossága ellenére is – nagy hatással volt Heidegger barátsága, a vele töltött idő, a beszélgetések. Jaspers később is figyelemmel kísérte írásait, filozófiája és élete alakulásáról feljegyzéseket készített.

3.

A már említett önéletrajzi írásában Jaspers kitér a Heideggerhez fűződő kapcsolatra, s külön foglalkozik az egyetem feladatával, küldetésével. Az egyetemmel foglalkozó fejezetben hitet tesz amellett, hogy az egyetemi eszme helyreállítása nélkül nem lehet talpra állni, s hogy az egyetem haladó hagyományait folytatni kell. Véleménye szerint szükség van elhivatottságra, a tudás tiszteletére, a rend tudatára. Mindezt Jaspers úgy fogalmazta meg, hogy tisztában volt a helyzet nehézségeivel.

Az egyetemen sorozatos csalódások érték, elkeseredve tapasztalta a diákok méltatlan magatartását. Mint írja: „személytelen életet éltek”, mesterkélt viselkedési formákat fölvéve uniformizálódtak, s csak arra ügyeltek, hogy szorgalmuk, nacionalizmusuk, engedelmességük megfeleljen az átlagos követelményeknek és szervilis magatartásuk által biztosítva legyen későbbi előrejutásuk a társadalmi ranglétrán. Kritizálva a tudomány iránti érdektelenségüket így fogalmaz: „bámész tisztelettel szemlélték szakmai érdeklődésemet”.⁸

A tudomány iránti érdektelenség mellett komoly problémának tartotta a diákszövetségek működését. Ezek a diákszövetségek semmibe vették és sajátosan értelmezték azt a kérdést, hogy van-e szabadság a diákéletben. Nem a gondolkodás és a gondolkodás szabadsága, hanem a csoporthoz tartozás kényszerűsége határozta meg a diákok magatartását. Rossz mintákat követtek, hagyományos vélemények alakították őket, amelyeket – bizonytalanságukat leplezve – fanatikusan képviseltek. Jaspers ezt a jelenséget nagy veszedelemnek tartotta. Mint írja: „Későbbi megfigyeléseim arra tanítottak, hogy ezeket a testületeket a német egyetemeket fenyegető végzetnek tekintsem. Nyoma sem volt már bennük annak

⁶ „Már csak egy Isten menthet meg bennünket.” /Spiegel-interjú Martin Heideggerrel 1966. szeptember 23-án/ In.: Gondolat-jel Szeged-Pécs 1993.I-II. 49.

⁷ Jaspers, Karl: Notizen zu Martin Heidegger, Hans Saner (szerk.), München-Zürich, 1978. Piper, 96.

⁸ Karl Jaspers: Filozófiai önéletrajz 59.

a szellemnek, amely egykor, a szabadságért vívott küzdelmek után, a diákegyletek létrehozásához vezetett.”⁹

A Jaspers által így jellemzett német diákság közepszerűsége és a vele párosuló felfuvalkodottság kísértetiesen hasonlít a Nietzsche által 1888-ban a *Bálványok alkonyában* megfogalmazottakra: „Németországban az egész – magasabb – nevelésügynek épp a lényege veszett oda: a cél, csakígy a célhoz az eszköz. Hogy a nevelés, a képzés maga a cél – és nem „a birodalom” lenne az! (...) „magasabb” iskoláink kivétel nélkül a legkétértelműbb közepszerűségekre rendeződtek be, tanárokkal, tantervekkel, tancélokkal. És mindenütt valamiféle sietség uralkodik, mintha mulasztás történné azzal, hogy egy fiatalember 23 éves korára még nem „kész”,...”.¹⁰

Az a szabadság, amit Jaspers a gondolkodás szabadságaként emleget, az egyetemi tanulmányok teljes szabadságára és a diákélet teljes szabadságára vonatkozik annak érdekében, hogy a diákok szellemileg abszolút nyitottak legyenek. A gondolkodás szabadságáról alkotott véleményét azonban nem osztották tanár kollégái, s félreértették diákjai. Csalódást okozott neki, hogy a német egyetemek ebben a kérdésben mind pártosan foglaltak állást. Úgy érezte, hogy az egyetem szellemi szabadsága végveszélyben van. „Mintha kívül állnának az egyetem eszméjén és szellemiségén. Olyan volt ez, mintha üzembről és reprezentációról volna szó, s ehhez járultak még az intrikák és a hírverés”.¹¹ Ezekben a kérdésekben Jaspers mindvégig konzekvens volt. Már a 20-as években úgy tekintett az egyetemre, mint az emberi közösség nemzetek fölötti fórumára.

„Mi elsősorban nem német, hanem európai egyetem vagyunk. Eredetünk az európai középkorra nyúlik vissza, nem az egy területhez kötődő államokra, amelyek csak átvették az egyetemet. Őrizzük meg tisztán feladatunkat, és ne üssük orrunkat olyan kérdésekbe, amelyekben nem mi vagyunk az illetékesek.”¹² Ez az álláspont, mint látható, ellentétes volt az 1933-ban Heidegger által képviselt állásponttal.

4.

Az egyetem állam és nemzetfölöttiségének eszméjét Jaspers nem csak a *Filozófiai önéletrajzban*, de az egyetem eszméjéről szóló írásaiban is hangoztatta. Úgy vélekedett, hogy az egyetem eszméje elsősorban az egyes diákokban és a professzorokban él, s csak másodsorban jelenik meg az intézményes formákban. Az intézmény önmagában nem tudja megmenteni az eszmét. A tanároknak és a diákoknak kell tehát életben tartani az egyetem szabadságát és e szabadság esz-

⁹ Uo.

¹⁰ F.Nietzsche: Bálványok alkonya. In.: Ex Symposion 1994. Nietzsche különszám. 16.

¹¹ I.m.: 61.

¹² I.m.: 62.

méjét, mégpedig az egyetemi szellem tradíciójának nemzedékről nemzedékre történő átadásával a kommunikációban és az írásokban egyaránt.

Ha részletesebben megnézzük *Az egyetem eszméje* címet viselő tanulmány leglényegesebb fejezeteit, akkor azt látjuk, hogy a korábban és más írásokban hangoztatott álláspontját Jaspers itt is következetesen képviseli. Részletesen kifejti mindazokat a szempontokat, amelyeket fontosnak vél az egyetem eszméjének kérdésében, kitérve a tudomány lényegére, az egyetem feladataira, berendezkedésére, és konkrét létfeltételeire.

Rögtön a tanulmány elején meghatározza az egyetem feladatát. E szerint „az egyetem feladata az igazság keresése kutatók és diákok alkotta közösségben. Az egyetem az a hely – írja –, ahol a kor legvilágosabb tudatának kell kibontakoznia. Tanárokként és diákokként olyan emberek jönnek ott össze, kiknek az a hivatása, hogy minden akadálytól mentesen magát az igazságot ragadják meg, és pedig önmagáért. Hogy létezzenek helyek, hol az igazság föltételektől mentes kutatása folyhat – ez az embernek mint embernek igénye.”¹³ (13) Az igazság keresése egyértelműen a kutatás és a tanítás szabadságával függ össze, azzal a szabadsággal, amely Jaspers szavaival „ha kell, túllép minden realitáson, hogy aztán tévedhetetlenül térhessen vissza hozzá”. Itt a tudomány igazságáról van szó, amelynek közvetítője az egyetemeken a professzor. A tudomány igazsága, vagy ha úgy tetszik „az igazságról való tudat” azonban Jaspers felfogásában nem értelmezhető filozófia nélkül.

„A filozófia kapcsolódik a tudományhoz, és az összes tudomány közegében gondolkodik. Az egyáltalában vett igazsághoz a tudományos igazság tisztasága nélkül nem lehet hozzáférni.”¹⁴ Jaspers úgy véli, hogy a filozófia nem egy szaktudomány a többi között, nem megalapozó tudománya a többi tudománynak, hanem a tudományos igazság tisztaságának őrzője.

Az igazság kérdésével Jaspers több írásában is foglalkozik. A kérdésnek egy egész fejezetet szentel az *Ész és egzisztencia* című előadásában, s 1947-ben egy külön tanulmányban is elemzi az igazság mibenlétét és természetét. *A filozófiai hit* című tanulmányában kifejti, hogy az igazság csak azáltal igazság, hogy azonosulok vele, ugyanakkor objektív kimondhatóságát illetően nem általános érvényű. Mint írja: „az az igazság viszont, amelynek helyességét be tudom bizonyítani fennáll nélkülöm is, általános érvényű, nem történeti jellegű, hanem időtlen, (...) a megismerés előfeltételeire és módszereire vonatkoztatott, mégpedig a Végessel összefüggésben.”¹⁵

Jaspers igazsággal kapcsolatos megközelítései a filozófiai hit – nehezen és többféleképpen értelmezett – fogalmával függenek össze.¹⁶ Nem a tárgyi megra-

¹³ K.Jaspers: *Az egyetem eszméje*. In.: *Ész Élet Egzisztencia I.* Szeged, 1990. 181.

¹⁴ Karl Jaspers: *A filozófiai hit*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 136.

¹⁵ I.m.: 7.

¹⁶ V.ö.: Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Utószó* In.: Karl Jaspers: *A filozófiai hit* 141-180.

gadhatóság alapján határozza meg az igazság fogalmát, hanem a transzcendáló igazság alapján, amely az emberi egzisztencialitásban gyökerezik. „Mi az igazság? – kérdezi. A válasz: Az Átfogó minden módozatában – s ez az Átfogó mi vagyunk – benne gyökerezik az igaz-lét valamiféle sajátos értelme. (...) Minden igaz-lét az egyáltalában vett tudat közegében mondatik ki, s ez mindamellett csak a helyesség formáit szolgáltatja: az igazság forrása az Átfogó többi módozatából adódik.”–írja.¹⁷ Az Átfogó mint ismeretes Jaspers bölcséletének egyik központi fogalma. Valamiféle létfogalomként értelmezhető, az ittlét, a tudat és a szellem aspektusaiban, olyan létfogalomként, amelyet mi egzisztáló szubjektumok csak határként észlelünk, de amelyben mindenkor az egzisztencia elevenedik meg a maga folyamatszerűségében és esetlegességében. Ebben az Átfogóban – amely tulajdonképpen mi magunk vagyunk – minden vonatkozásban az igazság sajátos értelme munkál. Ez vezethet el a kommunikáció totális akarásához. Hiszen „ha az igazság a kommunikációhoz kötődik, akkor maga az igazság csak is a létrejövésben lehet, hogy mélységét tekintve nem dogmatikus, hanem kommunikatív. A mindenkor keletkezőben lévő igazság tudatából adódik a kommunikációs akarat radikális nyitottságának lehetősége a valóságban...”–írja.¹⁸ Professzor és diák szüntelen dialógusának folyamatában formálódik tehát az igazság, amely csak akkor gyümölcsöző, ha az „eredendő tudásvágy” tartja mozgásban, s áthatja a filozófiai hit.

Éppen ezért minden egyetemi reform csak szellemi újjászületés révén lehetséges, amely szellemi újjászületés nem az államban, hanem egyedül csak az egyes emberekben jelentkezhetsz, legyenek azok professzorok vagy diákok. Ennek alapján egy igen lehangoló képben vázolja a korabeli német egyetemekre jellemző szituációt, s hat pontban foglalja össze a legjellemzőbb nézőpontokat.

Ezek a következők:

1. „A gazdaságnak, társadalomnak és az államnak szüksége van akadémiai iskolázottságú erőkre.”
2. „Maguknak a tudományoknak a fejlődése állandó további specializálódáshoz, s ezzel a szakok számának roppant megnövekedéséhez vezethet.”
3. „Az egyetlen közös szellemben való együvé tartozásnak, az egyetem eszméjének tudata szertefoszlik. Az egyetem szakiskolák aggregátumává lesz...”
4. „A tömegáradat nehéz helyzetbe hozza az oktatás nagyüzemét, (...) A diákok létszáma rendkívüli mértékben megnő, s ez gyöngíti a szolidáris közösségek lehetőségeit a tanulmányok folyamán.(...) Az oktatás a tömegigényekhez igazodik.”

¹⁷ Karl Jaspers: A filozófiai hit 25-26.

¹⁸ Karl Jaspers: Ész és egzisztencia In.: Ész Élet Egzisztencia II.-III. Szeged, 1992. 392.

5. „A tehetséges új nemzedék számára szükségessé válik az állami segítség, amely befolyásolhatja a tanulmányok folytatásának szabadságát.”
6. Mivel a diákok többnyire már nem a családi hagyomány szellemi világában nevelkednek, s az iskolai előkészítésük számos vonatkozásban nem kielégítő, tovább folytatódhat a szellemi színvonal – több mint egy évszázada tartó – süllyedése mind a diákok, mind a tanárok vonatkozásában.¹⁹

Jaspers ezek után vázolja a legjellemzőbb reakciókat, s elkeseredetten állapítja meg, hogy nincs elszántság az oktatók és a hallgatók körében a problémák megoldására. Nincsenek illúziói. Mint írja: „Az örök eszme, mely a változó ideálokat létrehozta, szenderegni látszik.”²⁰ Úgy látja, sok a szkeptikus vélekedés, sokan kétségbeesettek, mások tanácstalanul hagyják a dolgokat kényük-kedvük szerint alakulni. Végül nem kis iróniával jegyzi meg:

„Ismét mások erőt vesznek magukon és leküzdik rezignációjukat. Határozottan kijelentik: Az egyetem eszméje halott! Hagyjuk az illúziókat! Ne kergessünk álmokat! Kovácsoljunk erényt a szükségből: teremtsük meg az új ember típusát, melyet jellemezzen a személytelenség, az áltagszerűség, a használhatóság és a funkcionalitás...(…) A nélkül, hogy sejtenék – s hogy ez szándékuk lenne –, *gondolataik a totális uralomban végződő gondolkodás összefüggésrendszerében állnak.*”²¹

¹⁹ V.ö.: Karl Jaspers: Az egyetem eszméje 182-183.

²⁰ I.m.: 184.

²¹ Uo.